

assistant during developmental and correctional work with children with psychophysical disorders. The developed program consists of theoretical courses, practical trainings, modular training, analysis of specific situations and improvement of skills and abilities to work with children. The modules that make up the in-service training program in their content and organizational structure cover the necessary topics that teacher assistants should know, such as the etiology and pathogenesis of the disease that led to the structure of disorders in the speech and cognitive spheres.

The psychological problems of parents of children with special educational needs are revealed, their emotional state is assessed, strategies, forms and technologies of working with them are identified. Particular attention is paid to psychological support for parents who have children with psychophysical disorders.

The strategies and methods of interaction with parents are identified, which are not only informational but also psychotherapeutic in nature. The motivational, discussion, educational, and regulatory components of the process of acquiring competencies by parents in relation to their children are presented.

It is noted that the experimental program can be implemented in the practice of training specialists to work with families and teachers in an inclusive form of education.

Keywords: inclusive education, improvement program, children with special educational needs.

Подано 29.05.2025

Рекомендовано до друку 20.06.2025

DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2025.48.33>

УДК 376-056.26/.3-053.4:[159.943.7:316.776]-043.83

Д.І. Шульженко

dinashulzhenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8943-497X>

Н.В. Возчикова

natasha.vozhichova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0900-4417>

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДКОМУНІКАТИВНИХ ТА БАЗОВИХ КОМУНІКАТИВНИХ ВМІНЬ І НАВИЧОК У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ З УСКЛАДНЕННЯМИ РОЗВИТКУ

У статті представлено матеріали формування передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку як складової ефективною роботи з превентивної корекції, компенсації і попередження вторинних порушень у розвитку. З урахуванням результатів теоретичного аналізу досліджень у галузі спеціальної педагогіки, спеціальної психології, логопсихології зокрема, встановлено, що понятійно-категоріальний апарат сучасної спеціальної освіти не достатньо повно інтерпретує дизонтогенетичні особливості нервово-психічного розвитку дітей віком від народження до трьох років, дефіцитарність розвитку яких з часом може набувати більш складного характеру. Відповідно до особливостей та загальних закономірностей психічного розвитку дітей раннього віку з нормотиповим розвитком та специфічних особливостей мовленнєвого дизонтогенезу дітей з ускладненнями розвитку розроблено схему-модель та методику формування передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку.

Ключові слова: комунікація, передкомунікативні навички, базові комунікативні вміння і навички, діти раннього віку, ускладнення у розвитку, дизонтогенез нервово-психічного розвитку, корекційно-розвитковий супровід.

Постановка проблеми. У світлі сучасних міжнародних та вітчизняних тенденцій до вивчення дизонтогенезу дітей раннього віку, питань адекватної диференційованої підтримки та корекції, актуальною стає проблема вивчення порушень комунікативно-мовленнєвого розвитку на підготовчому та переддошкільному етапах первісного оволодіння мовленнєвими вміннями і навичками.

Очевидним є той факт, що діти раннього віку знаходяться поза увагою центрів комплексної реабілітації та інклюзивно-ресурсних центрів, оскільки переважно спостерігаються в дитячих поліклініках, де, на жаль, не передбачено поглибленої психолого-педагогічної діагностики і комплексної логопедичної реабілітації. Отже, поза увагою закладів, що надають послуги з логопедичної та психолого-педагогічної корекції залишаються діти раннього віку з різними клінічними синдромами: гіпо- і гіперзбудливістю, гіпертензійно-гідроцефальним синдромом, церебрастенічним синдромом, синдромом

мінімальної мозкової дисфункції тощо. Тобто діти, для яких характерними є різні затримки та порушення комунікативно-мовленнєвого розвитку.

Вищезазначене зумовлює актуальність розробки діагностичних і корекційно-розвиткових методик та їх упровадження в систему закладів дошкільної освіти з інклюзивним та інтегрованим навчанням, центрів ранньої соціальної реабілітації, центрів (відділень) комплексної реабілітації дітей з інвалідністю та дітей, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності, центрів раннього розвитку тощо.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематику соціального підтексту комунікації досліджували Semiawan, Setiawan, Yufiarti (2013). Сучасні європейські та американські науковці стверджують, що здатність встановлювати і підтримувати спілкування формується в процесі взаємодії дитини з навколишнім світом, і, як наслідок, саме у дитинстві відбувається стрімкий розвиток соціальних і комунікативних навичок та накопичення арсеналу засобів комунікації. Ранній вік розглядається як чутливий і критичний період, у якому закладається підґрунтя для розвитку всіх форм комунікації (Allen, Catron, Seefeldt, Similarly, Wasik, 2006). Порушення комунікативно-мовленнєвих навичок є першою ознакою затримки розвитку більшості основних функцій, включно з соціалізацією та спілкуванням (Conti-Ramsden G, Durkin K, Mok PL, Pickles A, 2001). Вплив перинатальних неврологічних синдромів в контексті онтогенезу та дизонтогенезу комунікативно-мовленнєвих навичок у дітей немовлячого та раннього віку вивчали Sowell, Thompson, Toga, Tilkens and Kent (2012).

В контексті проблем спеціальної освіти провідні вітчизняні науковці О. Мамічева (2014, 2022), В. Тарасун (2008, 2012, 2017), О. Чеботарьова (2018, 2023), М. Шеремет (2016), Д. Шульженко (2018, 2023) розкривають особливості корекції і розвитку комунікативно-мовленнєвих навичок у дітей із тяжкою мовленнєвою патологією у різних формах зв'язного мовлення.

Особливості розвитку мовлення в процесі онтогенезу і дизонтогенезу висвітлено в дослідженнях Н. Базими (2022), А. Богуш (2011), С. Геращенко (2024), О. Мамічевої (2022), Н. Манько (2008, 2014), І. Мартиненко (2019), І. Омелянович (2024), Г. Піонтківської (2019), С. Путрова (2024), Л. Руденко (2012, 2015), Л. Ханзерук (2023), О. Чеботарьової (2018, 2023), Д. Шульженко (2020, 2023). Психолого-педагогічні та лінгводидактичні аспекти розвитку дітей раннього віку вивчали А. Богуш (2011), К. Крутій (2009), Н. Манько (2014), Т. Піроженко (1999, 2019), Є. Соботович (1997, 2003), С. Федоренко (2024), Л. Федорович (2002, 2006), М. Шеремет (2012, 2016), Д. Шульженко (2017, 2020, 2023, 2024) та ін.

Мета статті – розкрити теоретико-практичні аспекти формування передкомунікативних та базових комунікативних вмій і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку

Виклад матеріалу дослідження. За даними ООН у світі налічується близько 450 мільйонів осіб з порушеннями психічного та (або) фізичного розвитку. Це становить 1/10 частину населення нашої планети. До того ж у нашій країні, як і в усьому світі, спостерігається тенденція до зростання кількості дітей з особливими потребами. В Україні кількість дітей, які мають інтелектуальні, функціональні, фізичні, навчальні, соціоадаптаційні та соціокультурні особливі освітні труднощі (потреби), за останнє десятиріччя збільшилася майже удвічі (Н. Возчикова, 2024).

Згідно висновків Міжнародного центру розвитку дитини Дитячого фонду Організації об'єднаних націй (UNICEF) в Україні прогнозується понад 200 тисяч дітей з інвалідністю, з них понад 80 тисяч з її тяжкими формами. Більш того, за попередніми розрахунками Європейської академії дитячої інвалідності приблизно 1 млн. дітей потребуватимуть постійного медико-педагогічного супроводу. Вказана ситуація значно погіршується через психотравмуючі фактори, пов'язані з повномасштабним вторгненням росії в Україну.

У вітчизняній науково-методичній літературі та нормативно-правовій документації регламентовано різні формулювання на позначення патологічних процесів чи патологічних змін в організмі у зв'язку із хворобами, травмами або їх наслідками, вродженими чи набутими порушеннями у розвитку, які є причинами різних ступенів обмеження життєдіяльності. Відносно категорії дітей раннього та дошкільного віку, зазвичай, використовують наступні дефініції: «діти з інвалідністю», «діти, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності», «діти з особливостями психофізичного розвитку», «діти з особливими освітніми потребами» (Н. Возчикова, 2024). Аналіз вітчизняних та зарубіжних науково-методичних джерел, нормативно-правових актів, наукових теорій, а також психолого-педагогічних досліджень періоду раннього дитинства підтверджує наше припущення про те,

що понятійно-категоріальний апарат сучасної спеціальної освіти не достатньо повно інтерпретує дизонтогенетичні особливості нервово-психічного розвитку дітей віком від народження до трьох років, дефіцитарність розвитку яких з часом може набувати більш складного характеру. Полікомпонентна структура затримок у розвитку, в тому числі внаслідок органічного ураження головного мозку або функціональної незрілості його структур, нами розглядається як ускладнення у розвитку, які можуть носити як сталий, так і тимчасовий характер.

Результати наукового пошуку засвідчили факт шкідливого впливу уражень центральної нервової системи на формування вищих психічних функцій у дітей раннього віку, а особливо мовленнєвої функції. Перинатальні ураження центральної нервової системи (ЦНС) нами розглядаються як група патологічних станів, зумовлених впливом несприятливих чинників на плід та новонародженого в анте- і перинатальний період. Попри різноманітність патогенетичних механізмів при цих станах відмічається практично однотипна клінічна картина, зумовлена незрілістю нервової тканини новонародженого та її схильністю до генералізованих реакцій, набряків, геморагічних та ішемічних явищ, що проявляються загальномозковими порушеннями (М. Питик, 2015).

Проблема розвитку комунікативних навичок у дітей раннього віку є однією з найбільш пріоритетних для зарубіжної та вітчизняної спеціальної освіти. Саме ранній вік є унікальним і визначальним для подальшого розумового, фізичного, мовленнєвого та емоційного розвитку дитини. Це період становлення функціональних систем, формування вищих кіркових функцій у результаті взаємодії дитини з навколишнім середовищем, що особливо інтенсивно відбувається в перші три роки життя дитини. В ранньому віці удосконалюються здібності мозку приймати сигнали із зовнішнього світу, переробляти і зберігати інформацію, формуються процеси сприйняття, наочно-дійового і наочно-образного мислення, пам'яті, уваги, що створює оптимальну базу для подальшого психічного розвитку. Саме тому порушення в моторному, психічному, мовленнєвому і емоційному розвитку, які виявляються вже в ранньому віці, негативно впливають на подальший розвиток дитини, зумовлюючи труднощі в оволодінні читанням та письмом, і є причиною появи вторинних психологічних нашарувань та шкільної дезадаптації (К. Крутій, 2008).

Однією із ключових категорій сучасної лінгводидактики, що вимагає переосмислення в світлі сучасного поступу інтегративного знання, постає категорія «комунікативна діяльність». Комунікативна діяльність є необхідною умовою наступності соціального і наукового прогресу людства, індивідуального розвитку особистості. Саме у процесі комунікативної діяльності людина вирішує свої професійні і особисті завдання, отримує допомогу у реалізації життєвих планів та соціальних потреб (Н. Возчикова, 2024).

Комунікація як природно-соціальний феномен забезпечує, насамперед, передачу інформації, здійснюється у взаємодії, передбачає як звернення, так і зворотну реакцію. Мовлення є головним засобом комунікації. Воно виконує п'ять ключових функцій: виражає думки, долучає до культурного життя, підтримує та встановлює соціальні стосунки, відносить явища та об'єкти до певних лінгвістичних критеріїв, а також забезпечує процес мислення. Три мовленнєві функції - пізнавальна, комунікативна та семантична – мають виняткову важливість для розвитку дошкільника. Історично найбільш ранньою є комунікативна функція, яка може виявлятися на простих довербальних рівнях, наприклад, через міміку, жести та інтонацію (Н. Манько, 2014).

Комунікативна діяльність дітей раннього віку з ускладненнями розвитку має низку специфічних ознак, зумовлених віковими, біологічними та соціально-психологічними чинниками. Зважаючи на затримані темпи формування вербальних і невербальних засобів спілкування, особливості протікання психічного дизонтогенезу у дітей раннього віку та його проявів в зоні актуального розвитку, в контексті нашого дослідження виникла потреба виокремлення авторських дефініцій «передкомунікативні навички» та «базові комунікативні вміння і навички» серед інших компонентів комунікативної діяльності.

Слід зазначити, що передкомунікативні навички розвиваються в онтогенезі поступово. Їх передумовою є реакції зосередження, які виникають у новонародженого з перших днів життя в контакті з дорослим. Однією із перших ознак продуктивності цих контактів є посмішка дитини у відповідь на ласку дорослого. Саме онтогенетичний розвиток передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок визначають унормований розвиток мовлення, а не навпаки. Під передкомунікативними вміннями і навичками ми розуміємо здатність дитини концентрувати увагу на мовленні дорослого

(реакція слухача); здатність до візуальної дискримінації; здатність до імітації та наслідування на невербальному, вербальному та поведінковому рівні; здатність розуміти інструкцію дорослого та якість її виконання; здатність до засвоєння початкової вербальної та невербальної комунікації; здатність до самостійної та соціальної гри; здатність до комунікативної поведінки.

Під базовими комунікативними вміннями і навичками ми розуміємо здатність дитини до реалізації комунікативної потреби у самостійно чи опосередковано організованій ситуації комунікативної взаємодії шляхом використання елементарних мовленнєвих шаблонів чи синтаксичних моделей, засвоєних в процесі ситуативно-особистісного спілкування (Н. Возчикова, 2024). В структурі базових комунікативних вмінь і навичок дітей раннього віку ми виділяємо наступні складові: здатність розуміти ситуацію спілкування та приймати у ній участь; здатність виражати (вербалізувати) свої думки, емоції і почуття; здатність ініціювати, підтримувати та завершувати ситуацію мовленнєвої взаємодії.

Розвиток мовлення в перші роки життя дитини проходить складний шлях і має неповторні особливості. У ньому чітко відокремлюються етапи, стадії, які тісно пов'язані між собою єдиним діалектичним процесом розвитку. Кожна більш рання стадія розвитку зумовлює оволодіння більш складною і кожна затримка в проходженні дитиною одного етапу спричиняє затримку в проходженні наступного, а це означає не тільки затримку формування мовлення, а й затримку психічного розвитку дитини раннього віку в цілому (Н. Манько, 2008). Дизонтогенез передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку проявляється у вигляді зниження потреби у спілкуванні як з дорослими, так і з однолітками, недостатній сформованості видів і форм комунікації, особливостях поведінки (відсутність зацікавленості в контакті, невміння орієнтуватися у ситуації спілкування, негативізм тощо). Порушення комунікативно-мовленнєвого розвитку мають негативний вплив на встановлення та підтримку контактів з дорослими та однолітками під час сумісних видів активності, що значно ускладнює подальшу здатність дитини до суспільно корисної діяльності, в процесі якої вона здобуває певний соціальний та життєвий досвід.

Контроль за психічним розвитком дитини з метою своєчасного виявлення порушень комунікативно-мовленнєвого розвитку дає можливість організувати ефективну роботу з превентивної корекції, компенсації і попередження вторинних порушень. Раннє діагностування комунікативно-мовленнєвої недостатності надзвичайно складне, однак, в той же час, вкрай необхідне і визначається найважливішою властивістю нервової системи – її пластичністю, тобто нервова система дитини раннього віку гнучко реагує на зовнішні впливи і в інші вікові періоди розвитку дитини захисні адаптаційні механізми не такі високі і, відповідно, можливості повноцінної компенсації порушень у розвитку є значно нижчими.

Пошук шляхів корекції дефіцитарності комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей раннього віку є надзвичайно актуальною проблематикою, а отже можна впевнено стверджувати, що з метою подолання труднощів у формуванні передкомунікативних і базових комунікативних вмінь і навичок необхідною є організація спеціального педагогічного втручання. Корекція має будуватись на принципах диференціації та індивідуалізації навчання шляхом формування мотивації дитини до продуктивної комунікації і ставлення до себе як до активного суб'єкта комунікативної взаємодії.

Системний теоретико-емпіричний аналіз проблеми формування передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку засвідчив наявність діагностичного інструментарію та програмно-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу дітей вікової норми та підтвердив наше припущення про відсутність комплексного психолого-педагогічного супроводу, який ґрунтується на міждисциплінарному підході та враховує особливості нервово-психічного розвитку дітей раннього віку з генетичною/перинатальною патологією різного генезу. Це підтверджує необхідність нових міжгалузевих реформ, спрямованих на реорганізацію підходів до проектування і практичного забезпечення корекційно-розвиткових заходів та розробку сучасної моделі освітньо-реабілітаційного процесу на рівні злагодженої діяльності, що регулюється державою.

Перш за все негативним чинником виступає відсутність злагодженої інтеграції медико-психолого-педагогічних складових у процес корекційно-розвиткового супроводу дитини з ускладненнями розвитку. Крім того, проблемним питанням залишається відсутність комплексного підходу до своєчасного виявлення дизонтогенезу комунікативно-мовленнєвого розвитку, що створює суттєві перешкоди для організації ефективної роботи з превентивної корекції. Отже, розкриваючи сутність

взаємодії медико-психологічного і педагогічного аспектів, зазначимо, що вони становлять різноманітні процеси дії одних явищ на інші, їхні взаємозв'язки, взаємовплив, взаємоперехід між елементами, що у практичній площині реалізується шляхом інтегративного підходу до організації процесу подолання комунікативно-мовленнєвої недостатності у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку.

Результати наукового пошуку підтвердили наше припущення про те, що за умови запровадження спеціально розробленої методики формування передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку можна якісно підвищити їх загальний комунікативно-мовленнєвий рівень.

При розробці методики ми враховували основні положення, по-перше, диспозиційної теорії особистості (Г.У Оллпорта), по-друге, положення про взаємодію дитини з середовищем як неподільності процесів (Ж. Піаже), а також, по-третє, основні положення концепції корекційно-синапсичного навчання дітей з особливостями в розвитку (В. Тарасун, 2016).

Актуальність визначення шляхів впровадження корекційного навчання дітей з особливостями в розвитку визначено за декількома позиціями:

– при виокремленні загальних і специфічних особливостей розвитку різних категорій дітей з ОПФР специфічні особливості представлено не індивідуальним, а узагальненим варіантом розвитку;

– повноцінне урахування індивідуального варіанту розвитку в навчально-виховному процесі, на нашу думку, сьогодні є об'єктивно неможливим, хоча до цього спрямовують свої зусилля як загальна, так і спеціальна педагогіка;

– авторське прагнення сформулювати підхід, який сприяв би формуванню (особливо на першому етапі роботи) не окремих сторін розвитку, а забезпечив би створення підґрунтя для цілісної картини розвитку дитини;

– як наслідок, такий підхід певним чином нівелюватиме протиріччя між індивідуалізацією та уніфікацією процесу розвитку, створюючи умови для орієнтації освіти на спільність вимог до змісту навчання, представленого освітніми стандартами (В. Тарасун, 2016).

Для досягнення уніфікації процесу навчання дітей раннього віку з ускладненнями розвитку ми враховували як результати психолого-педагогічної теорії і практики, так і результати (що є особливо важливим на перших етапах) загальноклінічного вивчення дизонтогенезу нервово-психічного розвитку дітей раннього віку.

Зміст корекційно-розвиткового супроводу склали теоретико-методологічні основи діагностичних та авторських корекційно-розвиткових методик, алгоритм функціонування міжгалузевої програми, яка містить міждисциплінарний підхід до клініко-психолого-педагогічного обстеження дітей, інноваційні, модифіковані авторські підходи до превентивної корекції та розвитку дітей раннього віку з ускладненнями розвитку, а також зміст психолого-педагогічного супроводу родини.

Вихідними параметрами, які визначають зміст корекційно-розвиткового супроводу, ми вважаємо рівні сформованості базових складових психічного розвитку; вік дитини; етап лікування та корекційно-розвиткового впливу; рівень педагогічної культури батьків, готовність їх бути включеними у корекційно-розвитковий процес; готовність фахівців співпрацювати між собою та з батьками дитини.

В роботі з дітьми раннього віку з ускладненнями розвитку, на наш погляд, необхідним є створення умов психофізичного благополуччя на основі взаємодії матері та дитини, оскільки соціалізація та спілкування проходять на основі оптимізації сімейного мікросередовища в цілому та взаємин між дітьми та батьками у процесі продуктивної діяльності. Навчання батьків взаємодії з дитиною може проходити під керівництвом педагога-психолога, вихователя, вчителя-логопеда та через залучення інших членів команди соціально-психологічного супроводу до корекційного процесу з метою реалізації ключових завдань розвитку передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок.

Спроекована модель програми формування передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку представлена на рис. 1.

**ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДКОМУНІКАТИВНИХ ТА БАЗОВИХ КОМУНІКАТИВНИХ ВМІНЬ І НАВИЧОК
У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В УСКЛАДНЕННЯМИ РОЗВИТКУ**

Мета: створення умов для формування та активізації передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок в системі комунікативно-мовленневих відносин; розвиток, пропедевтика та превентивна корекція порушень комунікативної функції спілкування у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку.

Зміст роботи:

- врахування інтересів і потреб дитини раннього віку;
- врахування потенційних можливостей дитини раннього віку;
- врахування індивідуальних особливостей нервово-психічного розвитку дитини раннього віку;

Завдання:

1. Залучати увагу дітей до мовлення дорослого та однолітків.
2. Стимулювати до імітації та наслідування на невербальному, вербальному та поведінковому рівні.
3. Розвивати вміння встановлювати комунікативно-мовленнєву взаємодію за допомогою доступних мовленневих та немовленневих засобів спілкування.

Принципи: комплексного впливу; систематичності; навчання від простого – до складного; наочності; диференційованого підходу до навчання; індивідуального підходу; зв'язку мовлення з іншими сферами психічного розвитку.

Функції програми: організаційна, плануюча, діагностична, консультативна, інформаційно-просвітницька, корекційно-розвиткова.

Імпресивно-діяльнісний сегмент.

Завдання:

- розвиток слухової уваги;
- розвиток пасивного словникового запасу;
- розвиток розуміння інструкції;
- розвиток елементарних форм узагальнень;
- усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між своїми діями та станами інших людей;

Лінгвістично-когнітивний сегмент.

Завдання:

- розвиток активного словникового запасу;
- розвиток здатності виражати думки, емоції і почуття;
- розвиток граматичних категорій;
- розвиток фразового мовлення;
- розвиток звуко-складової структури слів;
- розвиток здатності використовувати власні мовленнєві можливості;
- формування елементарних уявлень про себе;
- розвиток уміння розуміти, передавати та проживати різні

Соціально-комунікативний сегмент.

Завдання:

- формування мовленнєвої поведінки;
- розвиток експресивно-мімічних засобів спілкування;
- розвиток здатності розуміти і приймати участь у ситуації спілкування;
- розвиток здатності ініціювати, підтримувати та завершувати ситуацію мовленнєвої взаємодії;
- розвиток уміння узгоджувати свої дії з діями інших людей;
- розвиток вміння розрізняти емоційні відчуття та пов'язані з ними емоційні стани;
- стимуляція усвідомлення власної

Сімейно-орієнтований сегмент.

Завдання:

- встановлення контакту та створення довірливих відносин;
- гармонізація дитячо-батьківських відносин;
- залученні батьків дітей з ускладненнями розвитку до колективу інших батьків;
- розвиток батьківської компетентності;
- залучення батьків до участі в розробленні індивідуальної програми розвитку та реабілітаційних маршрутів.

Зміст програми передбачає:

- врахування інтересів і потреб дитини раннього віку;
- врахування потенційних можливостей дитини раннього віку;
- врахування індивідуальних особливостей нервово-психічного розвитку дитини раннього віку;
- підкріплення комунікативних висловлювань;
- використання повсякденних життєвих ситуацій (рутин);
- орієнтування на вікові показники комунікативно-мовленнєвого розвитку в онтогенезі;
- залучення батьків дітей раннього віку до реалізації заходів корекційно-розвиткового впливу.

Мета програми – створення умов для формування та активізації передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок в системі комунікативно-мовленнєвих відносин; розвиток, пропедевтика та превентивна корекція порушень комунікативної функції спілкування у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку.

Вікові орієнтири комунікативно-мовленнєвого розвитку: контрольна таблиця до Мюнхенської функціональної діагностики розвитку дітей 1, 2 та 3 років життя.

Завдання програми.

1. Залучати увагу дітей до мовлення дорослого та однолітків.
2. Стимулювати дитину до імітації та наслідування на невербальному, вербальному та поведінковому рівні.
3. Розвивати вміння встановлювати комунікативно-мовленнєву взаємодію за допомогою доступних мовленнєвих та немовленнєвих засобів спілкування (контакту очей, міміки, пантоміміки, жестів).
4. Стимулювати ініціативу до спілкування з дорослими та однолітками, бажання та готовність реагувати на ініціативу партнера по комунікативній взаємодії.
5. Розвивати вміння узгоджувати свої дії з діями інших дітей, дослухатись до партнера по комунікативній взаємодії.
6. Стимулювати комунікативну поведінку.
7. Формувати ціннісне позитивне ставлення до себе та інших дітей.
у повсякденному житті.

Реалізація змістових складових Програми нами здійснювалася:

- у повсякденному житті, шляхом привернення уваги дітей один до одного через надання взаємодопомоги, спільної участі у колективних заходах;
- у процесі спеціальних ігор та вправ, спрямованих на розвиток уявлень про себе, найближче коло дорослих та однолітків;
- у процесі засвоєння сюжетно-рольових та театралізованих ігор, ігор-драматизацій, в яких відтворювалися комунікативні відносини між учасниками, що стимулювало усвідомлення елементарних загальноприйнятих норм та правил комунікативної взаємодії.

Корекційно-розвиткова діяльність педагогів на реалізацію змістових складових Програми передбачала:

- організацію предметно-просторового середовища;
- створення ситуацій комунікативної успішності;
- стимулювання комунікативної активності;
- усунення комунікативних труднощів у співпраці з педагогом та за підтримки батьків;
- стимулювання мотиваційного аспекту до висловлювання своїх думок, почуттів, емоцій за допомогою вербальних та невербальних засобів комунікації;
- моделювання ігрових ситуацій спілкування з дорослими та однолітками.

Реалізація завдань Програми була спрямована на здобуття дітьми практичного досвіду у різних видах дитячої діяльності:

- участь у ігровій діяльності давала можливість відчувати себе рівноправним членом дитячого колективу. Через гру у дітей з'являлася впевненість у власних силах, здатність отримувати реальний результат;
- участь у творчій діяльності давала можливість на основі уяви та фантазії «вжитися» у світ дорослих та однолітків, пізнати його особливості та переваги;
- предметна діяльність задовільняла пізнавальні інтереси дітей раннього віку у певний період, допомагала орієнтувати у навколишньому світі;
- участь у заходах з розвитку пізнавальної діяльності збагачувала досвід дітей, стимулювала розвиток пізнавального інтересу та встановлення соціально-комунікативних зв'язків;
- участь у заходах з розвитку комунікативних навичок формувала взаємовідносини дітей як комунікативних партнерів, задовільняла потребу в емоційній близькості з дорослими та однолітками, навчала ініціації та підтримці акту спілкування;
- участь у заходах з навчання конструктивної діяльності стимулювала розвиток психічних процесів та формувала навички управління власною поведінкою.

Висновки, перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Для покращення результативності заходів з розвитку передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку мають бути дотримані наступні умови:

- обов'язкове залученням батьків дитини до реалізації змістових ліній Програми;
- активне використання мотивуючих стимулів;
- використання принципів та методів прикладного поведінкового аналізу (за необхідності);
- органічне включення заходів з подолання дефіцитарності передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок в повсякденне життя дитини;
- підбір форм, методів і засобів корекційно-розвиткового впливу згідно індивідуальних та вікових особливостей кожної дитини.

Список використаних джерел:

1. **Возчикова Н.В.** (2024). Онтогенетичні та дизонтогенетичні аспекти формування передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку. Науковий журнал Хортицької національної академії. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. Випуск 1(10). С. 96-103.
2. **Возчикова Н.В.** (2024). Формування комунікативної діяльності у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку як проблема сучасної системи спеціальної освіти. Актуальні питання гуманітарних наук. Випуск 74, том 1. С. 364-368.
3. **Крутії К.Л.** (2008). Психолого-педагогічна діагностика розвитку дітей раннього дошкільного віку : навчально-методичний посібник. Кременчук : Християнська Зоря. 217 с.
4. **Манько Н.В.** (2008). Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку : наук.-метод. посібник. Київ : КНТ. 256 с.
5. **Манько Н.В.** (2014). Абілітаційна та корекційно-розвивальна робота з дітьми раннього віку із органічними пошкодженнями ЦНС. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць. № 65 (Том 1). Херсон. С. 407–413.
6. **Питик М.І.** (2015). Перинатальні ураження нервової системи. Здоров'я України. Тематичний номер : Неврологія, Психіатрія, Психотерапія. № 4(35). Київ. С. 38-40.
7. **Тарасун В.В.** (2012). Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями в розвитку : напрями реалізації : монографія. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. 412 с.
8. **Шульженко Д.І.** Освітньо-психологічна інтеграція (інклюзія) дітей із аутизмом : монографія (друге видання) Київ : УДУ імені Михайла Драгоманова, вид-во Хортицької національної академії, 2024. – 448 с. ISBN 978-617-7929-13-9

References:

1. **Vozchykova N.V.** (2024). Ontogenetychni ta dyzontogenetychni aspekty formuvannya peredkomunikatyvnykh ta bazovykh komunikatyvnykh vmy' i navychok u ditej rann'ogo viku z uskladnennyamy rozvytku. *Naukovyj zhurnal Xortyc'koy nacional'noyi akademiyi. Seriya: Pedagogika. Social'na robota. Vy'pusk 1(10).* S. 96-103.
2. **Vozchykova N.V.** (2024). Formuvannya komunikatyvnoyi diyal'nosti u ditej rann'ogo viku z uskladnennyamy rozvytku yak problema suchasnoyi sy'stemy special'noyi osvity. *Aktual'ni pytannya gumanitarnykh nauk. Vy'pusk 74, tom 1.* S. 364-368.
3. **Krutij K.L.** (2008). *Psy'xologo-pedagogichna diagnosty'ka rozvytku ditej rann'ogo doshkil'nogo viku : navchal'no-metody'chnyj posibny'k.* Kremenchuk : Kry'sty'ians'ka Zorya. 217 s.
4. **Man'ko N.V.** (2008). *Diagnosty'ka ta korekciya movlennyevogo rozvytku ditej rann'ogo viku : nauk.-metod. posibny'k.* Ky'iv : KNT. 256 s.
5. **Man'ko N.V.** (2014). *Abilitacijna ta korekcijno-rozvyval'na robota z dit'my rann'ogo viku iz organichny'my' poshkozhennyamy' CzNS. Pedagogichni nauky : zb. nauk. prac' . # 65 (Tom 1).* Xerson. S. 407–413.
6. **Py'tyk M.I.** (2015). *Pery'natal'ni urazhennya nervovoyi sy'stemy . Zdorov'ya*

Ukrayiny`. Tematy`chny`j nomer : Nevrologiya, Psy`xiatriya, Psy`xoterapiya. # 4(35). Ky`yiv. S. 38-40. 7. Tarasun V.V. (2012). Psy`xologo-pedagogichna dopomoga dityam pereddoshkil`nogo viku z osobly`vostyamy` v rozvy`tku : napryamy` realizaciyi : monografiya. Ky`yiv : Vy`davny`ctvo Nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu imeni M.P. Dragomanova. 412 s. 8. Shulzhenko D.I. Osvitno-psihologichna Integratsiya (Inklyuziya) dl`tey lz autizmom : monografiya (druge vidannya) KiYiv : UDU Imeni Mihayla Dragomanova, vid-vo HortitskoYi natsionalnoYi akademiYi, 2024. – 448 s. ISBN 978-617-7929-13-9

SHULZHENKO D., VOZCHIKOVA N. THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS FORMATION OF PRE-COMMUNICATIVE AND BASIC COMMUNICATIVE SKILLS AND ABILITIES IN CHILDREN OF EARLY AGE WITH DEVELOPMENTAL COMPLICATIONS.

This article highlights the critical importance of forming precommunicative and fundamental communicative abilities and skills in early childhood children with developmental complications. It argues that these abilities constitute a foundational stage for effective intervention aimed at preventive correction, compensation, and the avoidance of secondary developmental disorders. Through a comprehensive theoretical analysis of current research in special pedagogy, special psychology, and logopsychology, the study reveals significant gaps in the conceptual and categorical frameworks of modern special education. Specifically, these frameworks insufficiently address the dysontogenetic characteristics of neuropsychic development in children from birth to three years old. The research underscores that developmental deficits in this age group may evolve into more complex impairments if not addressed early.

By considering the typical patterns of mental development in early childhood and contrasting them with the unique features of speech dysontogenesis observed in children with developmental complications, the article proposes a new, integrative model and methodology. This approach is designed to foster precommunicative and basic communicative abilities in children during this critical early stage. The proposed model is grounded in an understanding of both normotypical development and atypical neuropsychological trajectories, providing a nuanced and practical framework for specialists working with this vulnerable population. Ultimately, the findings and methodology presented in this study offer significant contributions to enhancing early intervention strategies and improving long-term developmental outcomes for children facing neurodevelopmental challenges.

Keywords: communication, pre-communicative skills, basic communicative abilities and skills, young children, developmental complications, neuropsychiatric dysontogenesis, correctional and developmental support.

Подано 29.05.2025

Рекомендовано до друку 20.06.2025